

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 46., BR. 1., 1.–40., ZAGREB, LISTOPAD 1998.

REFLEKS STAROHRVATSKOGA DUGOG JATA U HRVATSKOME SLOVOPISU

Dalibor Brozović

Problemi europskih slovopisa ili grafija smatraju se općenito već riješenim, ali to i nije prava istina. U tako važnome i stabilnom jeziku kao što je njemački nedavno je provedena pravopisna reforma koja zadire i u grafiju – grafem β zamijenjen je dvostrukim *ss* kada dolazi iza kratkih samoglasnika i ostavljen samo iza dugih, a predlaže se i njegovo potpuno napuštanje.

U hrvatskome slovopisu ima nekoliko slabih točaka (dvoslovi *dž, lj, nj*, samoglasni *r* uz vokale), ali posebno je važan i aktualan problem sâmo pisanje slovopisnoga slijeda *i+j+e* u dvojnoj službi, to jest kada predstavlja trofonemski slijed /i+j+e/ (dakle dva sloga) i kada predstavlja dvoglasnik *iê* (dakle jedan slog) kao refleks starohrvatskoga dugog jata. Obično uzimamo sintagmu *pijemo mlijeko* za ilustraciju prvoga i drugog slučaja.

Taj problem već dugo narušava hrvatsku jezičnu kulturu. Ilirci su ga samo prividno zaobišli prihvativši na pismu “rogato *ě*” za sve reflekske dugoga i kratkoga jata, no izgovorne je nevolje to sâmo povećalo. Pisanje *ie* u razdoblju između rogatoga *ě* i Brozova pravopisa rješavalo je problem, ali pravopisi iz toga razdoblja bili su općenito neuredni i neusklađeni, a u drugim svojim pravilima nisu odgovarali naravi hrvatskoga jezika. Broz u svoj inače uglavnom dobar pravopis uvodi troslov *ije*, koji se (uz kratak prekid u doba II. svjetskog

rata) održao već više od sto godina i koji je prouzročio probleme koji nas muče. Osobito je to nezgodno u pjesništvu, pa su si pjesnici pokušavali pomoći apostrofom umjesto *i* ('*je*), ali i to je napušteno i problem je ostao.

Ovdje ne želim raspravljati o tome predstavlja li suvremenu hrvatsku ortopseku uporabnu normu dvosložan izgovor (i to još s kratkim *e*!) ili pak jednosložan, što god on bio. O tome sam dovoljno pisao i ne bih se želio ponavljati. Trebalo bi danas hrabrosti za tvrdnju da se zaista jednako izgovara *nijedna* i *vrijedna* (dugo su se bilježili naglasci *nijèdna* i *vrijèdna*), a osim toga, tko bi još danas želio proglašavati sve hrvatske pjesnike vezanoga stiha nepismenima. Ne bih ulazio ni u pitanje je li dvoglasnik o kojem je riječ, samostalan fonem ili ne, i o tome sam rekao sve što mislim. Ne bih ulazio ni u raspravu radi li se možda o takozvanome morfonemu, to je problem za posebno razmatranje pošto jednom bude objašnjeno što se zapravo misli pod tim nazivom.

Predmet ovoga razmatranja sâmo je pitanje kako da se slovopisno i pravopisno bilježi dvoglasnik *iê*. U javnosti i u stručnim krugovima zastupaju se uglavnom tri mišljenja:

1. da se ostavi pisanje *ije* zbog tradicije i postojećih navika, makar se tako zanemarivala jedna važna fonološka opozicija;

2. da se uvede pisanje *je* i u dugim slogovima kao što je u kratkima i do sada;

3. da se prihvati neko slovopisno rješenje koje bi predstavljalo sâmo dvo-glasnički jat.

O prvome mišljenju ne ću ni govoriti. Istina jest da se navike ne smiju zanemarivati, ni tradicija (makar bila i sumnjiva), a nije nevažno ni što bi bilo kakvo novo rješenje izazivalo neprilike u tiskanju, osobito u tiskanju rječnikâ. No mislim da bi veća šteta bila od ostajanja na dosadanjoj normi – fonološki pravopisi u načelu registriraju stvarni izgovor, a dvostruka služba troslova *ije* odstupanje je od toga zahtjeva. To mora izazvati nered u društvu koje nije naviklo učiti riječ po riječ kako se piše. I izazvalo je.

Drugo mišljenje zahtijeva prekid s navikama i tradicijom. To nije preveliko zlo ako se time dobiva nešto zaista vrijedno i važno. No ne bi se dobilo ništa. Pokazala bi se opozicija *iê ~ ije*, koja bi se slovopisno izrazila kao *je* (to jest *jê*) ~ *ije* (kad jest ili nije od jata), ali izgubila bi se opozicija *iê ~ je* (to jest *jê*), sada slovopisno *ije ~ je*. Zamjena jatovskog pisanoga *ije* s *je* bila bi moguća kada bi *jê* i diftong bili fonetski i fonološki identični, kao što se to ponekad i tvrdi, ali tu nema identičnosti – *vjêštac* i *vjêće* ne izgovaraju se identično u svojem prvome slogu.

Mogla bi se doduše u čisto slovopisnom smislu i zanemariti glasovna razlika, ali onda nema nikakva dobitka, samo je jedna slovopisna dvoznačnost zamijenjena drugom – uspostavila bi se razlika između sadanjega *vrijedna*

(= vrijedna) i *nijedna* (= nijedna), a zadržala bi se razlika između sadanjega *vještac* i *vijeće*.

U pjesništvu je ponekad, ali prilično rijetko, potrebno iz stilskih i metričkih razloga zamijeniti dvoglasnik trofonemskim slijedom /i+j+ē/, glasovno istim kao takav slijed kada ne potječe od jata. Ni dosadanje pisanje ni zamjena *ije* s *je* ne omogućuju ispravno čitanje takva stiha. Pri dosadanjem pisanju u Cēsarićevim jedanaesticima

*Nije li vrijeme da gnijezdo vije?
Kad bude hladno da se u njem grije.*

ne vidi se da u riječi *vrijeme* dolazi normalan dvoglasnik, a u riječi *gnijezdo* u službi stilema trofonemski slijed /i+j+ē/, koji je, zanemarimo li prozodiju, jednak kao u *nije*, *vije*, *grije*. Kada bi se čitala slova, prvi bi jedanaesterac postao dvanaesteracem. Isto tako, u jedanaesticima Gorana Kovačića

*Bijela strijela u prsi mi sinu.
Crna me šinu s pleći u dubinu.*

ne vidi se da je u prvome jedanaesteru fonemski slijed /i+j+ē/ kao stilem u riječi *bijela*, a normalan dvoglasnik u riječi *strijela*. Čitajući slova opet dobivamo dvanaesterac.

Kada bi se pak prihvatio prijedlog o pisanju *je* umjesto jatovskoga *ije*, čitajući slova dobili bismo umjesto jedanaesteraca deseterce.

Prema trećem mišljenju nastavili bismo pisati *ije* za nejatovski trofonemski slijed /ije/ s bilo kojim naglascima i za stilemski *ije* od jata (to jest, /ijē/, /ijé/ i /ijĕ/), a za dvoglasnik bi se uveo nov način pisanja, različit i od *ije* i od *je*. Jedan mladi katalonski slavist iz Barcelone predložio mi je bio pisanje *īye*, pa da onda uvedemo *ly* i *ny* za /l/ i /n/. Tada bi ipsilon bio slovom u dijakritičkoj funkciji, to jest mijenjao bi vrijednost *i*, *l* i *n* ispred sebe. Takvo "katalonsko-madžarsko" rješenje izgledalo bi veoma bizarno u hrvatskim primjerima po slavističkim publikacijama. Taj me prijedlog podsjetio na kratkotrajni ilirski *j* s crticom, kada su Gajevi dijakritički grafemi *g*, *đ*, *č*, *š*, *ñ* zamijenjeni dvoslovima *gj*, *đj*, *čj*, *lj*, *ñj*. No takvo rješenje ne bi samo mijenjalo navike i tradiciju nego bi predstavljalo i grafičku novost u tiskarstvu, a točka i crtica na *j* ne bi se uvijek vizualno dobro razlikovale.

Najjednostavnije i najeuropskije rješenje bilo bi uvesti dvoslov *ie*. Slične (ne iste) glasovne sklopove imaju francuski, španjolski, talijanski, slovački i drugi jezici, i bilježe ih *ie*. Uz promjene u tradiciji, navikama, tiskarskoj praksi i sl. dolaze u tom kontekstu i bojazni da se takvo rješenje ne bi protumačilo kao povratak morfonološkim pravopisima iz prošloga stoljeća i u doba II. svjetskog rata. No takav prigovor ima niz veoma slabih strana. U lingvističkom je smislu

upravo pisanje *ije* protivno fonološkomu pravopisnom načelu. Politička pak bojazan znači također zapravo nešto suprotno – ako je endehaški režim uzeo iz hrvatske tradicije nešto što je inače dobro i vrijedno, onda to nije postalo samim time loše i nevrijedno. To bi u stvari značilo nacifašističkim i kvistlinškim režimima priznavati monopol na vrijednosti iz nacionalne tradicije. I na koncu, pisanje *ie* ne bi se u nas temeljilo na prošlostoljetnoj tradiciji, jer iz nje ne bismo uzeli druga, zaista morfonološka rješenja, nego samo oznaku za dvo-glasnik, koja se ujedno poklapa s pretežnom europskom praksom, što bi i bio glavni motiv.

Sažetak

Dalibor Brozović, sveuč. prof., Leksikografski zavod, Zagreb

UDK 801.4:808.62, znanstveni članak

primljen 24. 6. 1998., prihvaćen za tisak 22. 9. 1998.

Reflex of Early Croatian Long *Yat* in Croatian Graphy

Standard Croatian has accepted the jekavian speech of Dubrovnik, but some points have continued presenting problems. One such is the writing of replacement of the Early Croatian *yat* in a long syllable. For a long time there was no unity over what the replacement stood for: the sound group *ije* or the diphthong *ie*. As a result, their graphic representation was either an *ě* (the so-called "horned e"), an *ie* or *ije*. The general agreement today favors the diphthong *ie*, so the author advocates the spelling "ie".

GLASOVI *je/e* IZA POKRIVENOGA *r*

Stjepan Babić

Prikazujući *Hrvatski pravopis* dr. Ivo Pranjković iznosio je samo prigovore, najčešće neopravdane.¹ Opširno sam mu odgovorio u *Jeziku*,² ali sam o pisanju *je* iza glasa *r* rekao samo najnužnije obećavši da ću posebnim člankom pokazati problem u cjelini. Ovime izvršavam svoje obećanje.

Pranjkovićev prigovor iznio sam u *Jeziku* u cjelini³ pa ga ne bih ovdje ponavljao, navest ću samo bitno. On piše:

1 Republika, 5-6, Zagreb, 1995., str. 184.-193.

2 God. 43., Zagreb, 1995., str. 57.-72. i 1996., str. 108.-118.

3 N. dj., str. 66.